

TEGNAPI ÉS A MAI ÖNISMERET, JELENNEK ÉS JÖVŐNEK

BOSNYÁK ISTVÁN

(1) *Eszázadi életút és etikus önkritikája.* — A szépirodalmi mű „azonos hullámhosszon” történő értelmezéséhez manapság ritkán hívják segítségül az életrajzot; az esztétikum fölfedezéséhez, úgy látszik, egyre kevésbé lesz szükség a szerzői biográfiára. Más a helyzet azonban az írásos művek etikumának, politikumának és ideológiájának föltárásánál. Ezekhez a tartalmakhoz el lehet jutni ugyan immanens analízissel is — de csak bizonyos mértékig. Azon túl aztán az okok és okozatok mélyrétegének, az adott tartalmak „*miért éppen ilyen*” voltának megfejtéséhez továbbra is hálás szolgálatot tehet — a kortörténet mellett, illetve vele karöltve — az életrajz is. Persze, nem a biológiai és polgári, hanem a szellemi és etikai.

Dr. Gáll Ernő könyvének zárófejezetében néhány olyan írást is találunk, amely épp az *ilyen* jellegű életrajzot körvonalazza, s amely — az előszót igazolóan — betekintést nyújt a szerző írástudói erőfeszítéseit ösztönző belső és külső körülményekbe, azokba az élményekbe és dilemmákba, amelyek a kötetbe gyűjtött írások kialakulását kísérték. Ezen túlmenően pedig — tennénk hozzá mi — az egész kötet filozófiai, etikai és politikai szellemiségét is alapvetően meghatározták.

Íme, e szellemi önéletrajz néhány ténye. A fasiszmus térhódításáig rendezett körülmények közt élő erdélyi értelmiségi szülők, német nyelvre tanító Fräuleinok, a nagyszülői ház a *Neue Freie Presse*-vel; diákévek Váradon, a Holnap városában, a Román Kommunista Párt s a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának egyik fellegvárában: a váradi diák megízleli a *kor* marxizmusát, s bekapcsoló-

Gáll Ernő: *Tegnapi és mai önismeret.* Esszék, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975, 410. p.

dik az ifjúsági mozgalomba; jogi és bölcséleti stúdiók a kolozsvári egyetemen, a német nyelvű marxista irodalom további tanulmányozása és KISZ-tevékenység — az egyetem falain kívül; aktivizálódás a Párt vezetése alatt működő Magyar Dolgozók Szövetségében, nemcsak az elszigetelt szekta-létezésből való ösztönös kitörés kísérleteként, hanem a felismerés tudatosulása miatt is: „jellegzetesen asszimiláns családom hagyományai, anyanyelvem, műveltségem, érzelmi világom a magyarsághoz köt, internacionalizmusom pedig arra kötelez, hogy a nemzeti elnyomás elleni harcból is részt vállaljak . . .” Márpedig, erre csak a MADOSZ népi-nemzeti forradalmi irányultsága ad jó lehetőséget, hisz „a szektarizmus valaminő anacionális közömbösséggel járt, szemléleti türelmetlenségük rostáján pedig a nemzeti műveltség sok nagy értéke is kihullt” . . . E kétirányú mozgalmiság aztán a harmincas évek második felében publicisztikai formát is ölt, s a szerző 1938-tól már a marxizmus romániai magasiskolájának, a *Korunknak* a munkatársa, hogy aztán mindennek Buchenwald vessen véget, de ugyanakkor kezdetét is jelentse — a tábori ellenállási mozgalom révén — az újbóli aktivizálódásnak, immár az új Romániában . . .

A politikai felszabadulás azonban Gáll Ernő esetében is a huszadik században paradoxális, a hegei szellem ironikus történelmi „cselére” asszociáltató eszmei és etikai rabsággal párosul. „A felszabadulás után, a hatalomért folyó harcban, majd az új társadalom építésének Sturm und Drangjában, különösen a hidegháború éveiben, de még később is, az illegális harc megszabta mentalitás, a régi normák és hit szerint tanítottam, szerkesztettem, írtam. Sokáig fenntartás nélkül fogadtam el egy általános érvényű modellről s egy monopóliumként kezelt, végső igazságokat kinyilatkozató tanról szóló, ugyancsak megfellebbezhetetlen ideológiát” — vallja szerzőnk a kötetzáró, 1973-ban írt s imént már idézett *Pro domo*-ban miközben helyenként Artur London-i és Karlo Šteiner-i mélyrehatóssal tárja fel a kor személyiségromboló, dehumanizáló hatását. E múltjával való — senki által nem követelt, s éppen ezért: etikus pátozú! — szembenézéssel szerzőnk egészen a harmincas évekig nyúl vissza, az 1945 utáni dogmatikus mozgalmiságnak ott találja meg nemcsak általános, objektív, de személyi gyökereit is: „Vallom ma is, hogy egy üldözött, élethalálharcot vívó közösség csak abban az esetben maradhat fenn, s főként csak abban az esetben győzhet, ha tagjait vasfegyelem köti össze, ha a soraiban küzdők egyéni érdekeiket a közösség érdekeinek, felfogásának rendelik

alá. E — mondhatni történelmi — szükségszerűségből azonban nem következhet a teljes lemondás az eltérő, kritikai nézetekről, a személyi autonómiáról. Ez a szükségszerűség nem igazolhatja azt a fanatizmust, amely az önfeladáshoz is vezet. Márpedig a formálódó személyiségünk vegyi összetételében beállott — sokaknál szinte irreverzibilis — módosulások ilyen nem kívánatos irányba is hatottak.”

S mi lett ennek a mély gyökerű, tragikus személyiségdeformálásnak a következménye? — A *Pro domo* tanúságaként szerzőnk esetében is egy, a „történelem” által elrabolt évtized, illetőleg tíz év kiesése az amúgy sem túl hosszú emberöltő azon alkotószakából, amelynek *eloben* eladdig elképzelhetetlenül jó alkotókörülményeket kellett volna biztosítani: régi tanulmányait, cikkeit átlapozva, Gállnak meg kellett állapítania, hogy míg a régi *Korunkban* közölteket lényegében ma is vállalja, az 1947 és 1957 között írottak közül csak nagyon kevéssel tudja magát azonosítani... E tragikus veszteségnek azonban, jobb idők közeledtével, szerzőnk meg tudta találni adekvát pótlékát, sőt egyféle — eszmei és morális — többletét is: „Rendkívül élesen, mondhatni kikerülhetetlenül, s időben elodázhatatlanul jelentkezett ez a benső (önkritikus, B. I.) parancs számos régebben kelt tanulmányom, cikkem újraolvasásakor, amikor ugyanis szembe kellett néznem nem egy tegnapi vagy tegnapelőtti merev felfogással, igazságtalan ítélettel. Nem az önsanyargatás hajtott. Az eszmei-erkölcsi önbírálat elkerülhetetlenül kínos folyamata elválaszthatatlan volt számomra a tévedések kiigazításától, a skolasztikus szendergésből való fokozatos felébredéstől. Egybeesett ez a menet a változó világ üzeneteinek befogadásával, magát az életet jelentő önmeghaladással. Anélkül, hogy e metamorfózis lezárult volna (befejezhető-e egyáltalán, amíg élünk?), világosan látom, hogy ez az önrevízió döntő és nélkülözhetetlen feltétele volt (s maradt) szellemi-morális fejlődésemnek, emberi integritásomnak. Ismérve annak a „hűség”-nek, amellyel egykori választásomnak tartozom. E hűség azonban nem csupán a négy évtizeddel ezelőtt vállalt elkötelezettségnek, hanem főként a marxizmus lényegének, alkotó mivoltának szól. (...) Visszatekintve erre az időre, kétségtelen, hogy a marxizmusban feszülő radikális változtatások ígérete, a benne rejlő forradalmas megújulás pátosza, a rá jellemző meg nem alkuvó kritikai magatartás vonzott elsősorban.”

A tegnapi és tegnapelőtti merev felfogások, igazságtalan ítéletek, skolasztikus szendergések szubjektív etikai parancsra történő, a személyiség emberi és mozgalmi integritását védő radikális túlhala-

dása, mindenekelőtt az ötvenes évek végétől megújuló s egyféle világrenezánszát élő *alkotó, kritikai* marxizmus révén: ezt az impozáns írástudói tisztességre valló alkotói erőfeszítést dokumentálja a *Tegnapi és mai önismeret* minden sora, minden adaléka. Hogy hogyan s mily módon, azt az alábbiakban kíséreljük meg kifejtetni.

(2) *Témakör, mely magatartást revelál.* — A könyv öt fejezetre tagolt cikk-, esszé- és tanulmányanyaga három nagy témakörbe sorolható: romániai nemzet- és nemzetiség-szociológiai kérdések; korszerű értelmiségszociológiai problémák; a szocialista erkölcs elvi és gyakorlati kérdésköre.

A *nemzeti és nemzetiségi problematika* határvonala az elvi és tudomány-módszertani kérdésektől a több nemzetiségű környezetben élő romániai magyarság jelenének szociológiai kroki-kísérleteiig, másrészt pedig az erdélyi magyar nemzetiség két háború közötti önismeretétől a nemzetiségi futuroológia kérdésköréig terjed, miközben e téma romániai és nemzetközi, nyugati és keleti, magyar és nem-magyar vonatkozásai váltják és árnyalják egymást, a nemzet- és nemzetiség-komparatiztika nyílt, etnocentrizmustól mentes dinamizmusával. E változatos tárgykörben nemcsak a szakértő, de a társadalomtudományi érdeklődésű — magunkszórú — olvasó is számos részkérdés kisebb vagy nagyobb mértékben beható, ám mindig érdekfeszítő taglalásával szembesül.

Elvi/teoretikus szinten ezekkel a főbb kérdésekkel foglalkozik a kötet egy-egy írása vagy írásrészlete: az érdek és az érték viszonya nemzetközi, nemzeti és nemzetiségi relációkon, s külön a szocialista államban; a „mi-tudat” nemzetiségi vonatkozásai; a jövőkutatás nemzetiségi aspektusai; a kultúra és tudomány mint nemzetiséget meghatározó tényező; a szocialista önismeret-kutatás elvi és módszertani kérdései; a vegyes lakosságú romániai falvak szociológiai vizsgálatának módszertani szempontjai; a nemzetiség-fogalom értelmezése a romániai és nemzetközi szakirodalomban.

A nemzet- és nemzetiség-vizsgálat *történelmi* vonatkozásait is számos rész téma képviseli a gyűjteményben: a romániai magyar etnikum önismeret-története 1945-ig; az etikai viszonyok szórványos kutatási kísérletei az új Romániában; az ún. „erdélyi lélek” szociológiai valóság-kontúrjai; az erdélyi magyar tudományosság történeti vázlata; a romániai magyar irodalom történetének nemzetiség-szociológiai jelentősége; Bözödi György *Szekely bánjának*

(1938) etnopszociológiai tanulságai; az erdélyi román értelmiség 1791-es felségfolyamodványa (*Supplex Libellus Valachorum*); román nemzeti törekvések a századfordulón, Valeriu Braniște századnegyedét átfogó (1894—1918) memoárjának tükrében; a népiesség gondolata a román művelődésben s mitizálódása a harmincas években, stb.

Végül, a nemzeti-nemzetiségi problematika *jelenét* — az elvi/teoretikus kérdések ide vágó tanulságai mellett — a kötetben néhány külön résztéma is képviseli: a korszerű elkötelezettség nemzetiségi dimenziói; az etnikai-nyelvi kisebbségek (az ún. „betiltott nemzetek”) helyzete Nyugaton; Sütő András nagy visszhangot kiváltó könyvének (*Anyám könnyű álmot ígér*) szociográfiai vonatkozásai; a vegyes lakosságú romániai falvak szociológiai képe.

Az *értelmiségpszociológiai* vizsgálódások tárgykörében viszonylag kevesebb — de egyformán jelentős — résztémával találkozunk: az értelmiség új, a századelőtől lényegesen különböző társadalmi státusa és szerepe; a korszerű értelmiség elkötelezettség-modellje; a nyugati diákmozgalmak szociológiai relevanciája; Gramsci mint a „kollektív értelmiségi” teoretikusa; a romániai magyar értelmiség története Benkő Samu kutatásainak és Nagy István memoárirodalmának tükrében.

Végül, az *etikai tárgykörben* olyan fontos kérdések vizsgálatával szembesülünk, mint amilyen az eszázadi új erkölcs lehetősége/lehetetlensége a fasizmus világtébolya után; a személyiség és a „mi-tudat” antropológiai/etikai viszonya; a korszerű elkötelezettség erkölcsi tartalmai; a konfliktus mint a szocializmus „mindennapi életének” fenoménje; a szocialista erkölcs humánus, mozgalmi és nemzetiségi örökségének néhány képviselője. (Itt említjük meg, hogy a *Tegnapi és mai önismeret* pozitív „ethosz és etnosz”-példái között találjuk — Albert Schweitzer, Saint-Exupéry, Fábry Zoltán, Méliusz József és Kacsó Sándor mellett — Sinkó Ervint is, a *Szemben a bíróval* értékes kommentárja által képviselve.)

Miről tanúskodik e vázlatosan ismertetett témarepertoár önmagában is? — Egy tág horizontú, nem szimplán-szakosított társadalomtudományi érdeklődésről, továbbá, az általános-különös-egyedi, illetve a nemzetközi-nemzeti-nemzetiségi viszonylagos harmóniájáról, nem utolsósorban pedig „a világ magyarázatát” meghaladó *aktív* magatartásról, a *jelenben hatni* írástudói igényéről. Mint látni fogjuk, könyvünkben ezt szolgálja a múlt-kutatás is.

(3) *Módszer és szellemiség.* — Mint a témafölsorolás is sejtette, Gáll *szociológiai módszerrel* közelít problémái legnagyobb részéhez. Mivel vizsgálódását erőteljes teoretikus érdeklődés hatja át, könyve tanúságaként ő maga nemigen végez terepi alapkutatást, azonban az elméleti szakirodalomban, valamint a romániai művelődés- és irodalomtörténetben biztos kézzel találja meg azokat az írott dokumentumokat, amelyeket nemzet- és nemzetiség-, illetve értelmiség-szociológiai szempontból is termékenyen lehet hasznosítani. A könyve címében is jelzett kutatói szándék — az önismeretvizsgálat — eszközéül azonban nemcsak a szociológiát teszi meg. Egy helyen a nemzeti, nemzetiségi és értelmiségi önismeretkutatás interdiszciplináris segédeszközéül a szociológia mellett a lélektant említi. Ő maga viszont e két tudományszak mellett megannyi más diszciplína rész-eredményét is szervesen beépíti tanulmányaiba és esszéibe. Fölsorolni sem könnyű, milyen tág skálán mozog Gáll interdiszciplináris érdeklődése és jártassága! Bölcséleti antropológia, axiológia és társadalomontológia; politikológia, nemzetközi közjog és praxológia; prognosztika, tudománytan és etika; kultúranropológia, etnológia és imagológia (a népek önmagukról és más népekről alkotott képzetkörét vizsgáló új tudomány); irodalomszociológia és szemantika; strukturalizmus és generatív grammatika; pszicho- és szociolingvisztika... E kisebb-nagyobb mértékben értékesített humaniorák tetszetős listája önmagában is egy *nyílt*, sokfelé kitarulkozó, s a különböző társadalomtudományok részeredményeit polihisztóri alaposággal egybeötvöző módszerre vall. E szintetikus/tudományközi módszer önértéke abban van, hogy alkalmazójának a huszadik század harmadik negyedét olyannyira jellemző „információ-robbanás” és a belőle következő „fachidiotizmus” viszonyai között is jut energiája arra, hogy áttörje az egyetemi szakma — a szociológia és etika — információ-kereteit, természetesen épp e szellemi alaptervékenységek javát szolgálva. Az önértékén túlmenően azonban e tudományközi tájékozódás egyik alapfeltételét is képezi azon szellemiség érvényesülésének, amelyet, mint látni fogjuk, nemcsak programatikusan, de gyakorlatilag is a nyíltság, az antidogmatizmus és a kritikai marxizmus jellemez.

Módszer és szellemiség viszonyát itt csak egyetlen szempontból érintjük.

Mint láttuk, szerzőnk társadalomtudományi vizsgálódásának alapvető eszköze a maga „kohójában” számos más tudományágzat eredményét is egybeolvasztó szociológia. Tehát a *konkrétumok*, a

társadalmi *faktumok* tudománya, amelynek azonban, mint köztudott, csak egyik — pozitivista — iskolája reked meg a pusztá fakticitás leírásánál. Szerzőnk teoretikus árnyaltságú módszere természetesen nem ezt az iskolát járja, de a konkrétumok tisztelete sajátos módon mégis a legfőbb módszertani erényei közé tartozik. S nemcsak pusztá tudománymetodológiai erény ez. Az általánossal szemben az egyes, a „nagygal” szemben a „kicsi”; a nemzet mellett a nemzetiség, a „kollektív értelmiségi” mellett az egyedi; az állami/össztársadalmi érdek és az individuális élet létigényei, a politika általános-ideológiai absztrakciói és az emberi makro-, illetve mikro-közösség *konkrét állapotai*: e relációk állandó szem előtt tartása, dialektikus szembesítése és viszonyba hozása a negatív értelemben vett ideologizmus biztos ellenszerét jelenti Gáll Ernő módszerében, egyszersmind kidomborítja könyve szellemiségének azon ismértvét, amelyet jobb híján *konkrét humanizmusnak* nevezhetünk.

(4) *Tudományos publicisztika*. — *A tegnapi és mai önismeret* alcíme általános műfaji meghatározásként az esszét és tanulmányt kínálja fel. S csakugyan, a kötetben túlnyomórészt e két értekező műfaj van képviselve, bár akár benne recenzió, cikk, kommentár, úti-beszámoló és önéletrajzi vallomás is.

Közelebbi műfajmeghatározásként mi a *tudományos publicisztikát* említenénk, az alábbi értelemben.

Köztudott, hogy a „publicisztikai” a szaktudományokban olykor a tudományosság csökkentett szintjét, esetleg a laikusoknak szánt alkalmazott tudományt jelenti. A *Tegnapi és mai önismeret* azonban *nem* ilyen értelemben minősíthető publicisztika-kötetnek: elvi/teoretikus és történeti tanulmányai — a kötet zömét képező szövegek — az impozáns anyagismeret, a rendszeres okfejtés és szakmai elmélyültség jogán a megfelelő tudományos orgánumban és gyűjteményekben is természetszerűen megállnák helyüket. Igaz, az írók egy kis hányadának inkább informatív, tudományos ismeretterjesztő jellege van, azt azonban már csak a *Pro domo* kapcsán említettek miatt sem kell külön hangsúlyozni, hogy a hatvanas években a romániai magyar társadalomtudományi gondolkodásra milyen termékenyen hathatott a nemzetközi humaniorák éber vizsgálata és honi ismertetése.

Tudományos *publicisztikává* minősíti kötetünket az a szembeötlő tény, hogy a legelmélyültebb szaktudományos vizsgálódások is köz-

érdekűek, a szó eredendő értelmében. Másrészt, kifejezetten *tudományos* ez a publicisztika, mert a közérdekiséget nem az irodalmi közírás alanyi- konfessziós eszközeivel szolgálja, hanem a szociológia-központú társadalomtudományi analízissel. Szerzőnk kedvelt kritikai fogalma az *életidegen* gondolat, *életidegen* filozófia. Nos, amennyiben parafrázálni akarnánk, akkor azt mondhatnánk, a legkifejezettebben szakmai jellegű írásait is az minősíti, a legnemesebb értelemben, publicisztikává, hogy mindenkor *életrokon* tárgyat vizsgál *életes*, „itt és most” hatni akaró igénnyel: a kötetnek nincs egyetlen témája, amely ne állna távolabbi vagy közelebbi rokonságban a szocialista Románia s külön a romániai magyar nemzetiség társadalmi gondoljaival, teendőivel, elért és továbbfejlesztendő eredményeivel. Szerzőnk az önismeretkutatás kapcsán írja egyik tanulmányában, látszólag csupán tárgyilagos módszertani utasításként, voltaképpen pedig tulajdon, mindhárom nagy érdeklődési területén érvényesített módszerének közvetetten- vallomások meghatározásaként: „Ha realizmus és önbírálat elidegeníthetetlen összetevői a nemzeti önismeretnek, a szociológia messzemenően eleget tud tenni e követelményeknek. Életközelségét tudományos tárgyilagossága szavatolja, a fennálló viszonyok valós elemzését pedig ama törekvése egészíti ki, hogy az életet mindig az eszményekkel szembe-tesse szocialista értékorientációjának megfelelően. A marxista szociológus az önismeret kimunkálásában is elkötelezett kutató. Nem elégszik meg a tények és jelenségek pusztá feljegyzésével, az empirikus búvárkodást sem tekinti csupán szociotechnikai eszköznek. Őt arra ösztönzi erkölcsi elkötelezettsége és társadalmi-nemzeti felelőssége, hogy tudatosan hozzájáruljon a jövő perspektíváinak kialakításához. Teszi ezt nem kizárólag az alternatívák elméleti kidolgozásával, hanem a gyakorlati választást megkönnyítő bírálati elemzéssel is. Különösképpen azzal válik a társadalmi haladás cselekvő részesévé, hogy sohasem fetisizálja az elért szintet és eredményeket, sohasem választja el a jelen bírálatát a jövő perspektíváitól. Kritikai magatartása a lehetséges fejlődési utaknak a maguk ellentmondásosságában felfogott analízisében is érvényesül.” Íme, a *Tegnapi és mai önismeret* közérdekűségének, tudományosságának nemesebb értelemben vett *publicisztikai* jellegének tömény önmeghatározása: életközelség, az adott társadalmi viszonyok realista és önbíráló szembe-tesése a proklamált szocialista eszményekkel, tudományos tárgyilagosság, amely azonban nem reked meg a jelen faktográfiájában, hanem erkölcsi és eszmei elkötelezettséggel, a *gyakorlati* lehe-

tőségek mindennemű „kantianizmust” meghaladó kritikai vizsgálattal a jövő valós perspektíváit kémleli és mutatja fel a Köznek . . . Mivel kötetünkben ez nem pusztán módszertani igény, hanem *realizált* eszmény, joggal mondhatjuk, hogy a *Tegnap és mai önismeret* műfaji meghatározásában a „tudományos” nem kompromittálja a „publicisztikát”, s a publicisztikai jelleg sem degradálja a tudományosság szintjét; ellenkezőleg, ez is, amaz is különös dignitást kölcsönöz a másik meghatározónak.

Gáll többször utal Jászi Oszkár azon véleményére, hogy a szociológia — „csatakiáltás”. Ha mármost tudományos publicisztikájában a tudományost a maga ekvivalenciával, a szociológiával helyettesítjük be, akkor azt mondhatjuk, hogy szociologikus közírása olyan „csatakiáltás”, amely mentes mind a szektástan-„balos” eszmei, mind pedig az etnocentrikus nemzetiségi fanatizmustól. Ez a „csatakiáltás” nem dobhártya-repezető, de nem is társadalmi passzivitásba szenderítő; elkiáltója nem merevedik anakronisztikusan „néptribúni” és múlt századian „váteszi” pózba, ám az „Alma Mater” pozitivistá-„semleges” képviselőjének a tógáját sem ölti magára. Kitartó, szívós tudományossággal úgy aktivizál a realiztikus jobbért, haladóbbért, hogy eközben nem mámorosodik meg progresszív szerepének tudatától s véletlenül sem lépi át az emberi és közösségi tolerancia határát. Nem azt keresi, ami elválaszt, elszigetel, elidegenít, hanem azt, ami összeköt, társadalmasít, dezalienál. Tudományos közírását mindezért joggal rokoníthatjuk az erdélyi tudományosság XVIII. századtól érvényesülő azon hagyományával, amelyről egyik tudománytörténeti tanulmányában maga állapítja meg: „jeles művelői sohasem szakadtak el a néptömegek létproblémáitól, bűvárkodásaikban rendszerint az itteni valóság szükségleteihez igazodtak. Felemelő hivatástudattól sarkallva, népük gazdasági, kulturális haladását kívánták előmozdítani. Erőfeszítéseik motivációjában többnyire ott munkált a szándék, hogy a nemzeti szabadságot és függetlenséget, az anyanyelvű műveltség felvirágzását szolgálják. És tették ezt olyképpen, hogy érdeklődésükben, tevékenységükben nem szigetelődtek el. A legjobbakra közülük jellemző volt ama fokozott figyelem is, amellyel a többi együtt élő nép művelődését, nemzeti törekvéseit követték.”

(5) *Szemléleti nyíltság, alkotó marxizmus.* — A változatos tematika, a tudományközi tájékozódás, a szociológiai módszer és a tudományos publicisztika meghatározási kísérlete közben jelzésszerűen

történt már utalás a kötet szellemiségének nyíltságára, tág horizontjaira is. Mielőtt e jellegzetességet tovább konkretizálnánk, szükségnek tartunk egy rövid szellemi-önéletrajzi digressziót.

Az írástudói megvalósulásaiiban jórészt megtagadott 1947—1957-es időszak után — a kötet *Műhely* c. fejezetének tanúsága szerint — a szerzőnek alkalma adódik a „szellemi felderítésre” az országhatáron túl is. Látogatás és tapasztalatcsere az NSZK szociológiai intézeteiben; részvétel a filozófusok bécsi s a szociológusok eviani és várnai nemzetközi kongresszusán; párizsi tanulmányút a marxizmus mai műhelyeivel való ismerkedés céljából; amerikai tapasztalatcsere az Egyesült Államok és Románia társadalomtudományi együttműködését előmozdító tárgyalásokon: nemzetközi értekezletek és tanácskozások egyetemi és akadémiai kiküldetésben, nemzetközi méretű tájékozódás a korszerű társadalomtudományokban. Megannyi releváns életrajzi tény, amely nélkül a *Pro domo*ban kifejtett szellemi átváltást — holmi „tudományos deus ex machina” következtében beállt metafizikai megvilágosodásnak kellene tartanunk!

A kötet önéletrajzilag is meghatározott szemléleti nyíltságát legszembeötlőbben az példázza, hogy szerzője nem retten meg — az ideológiai tabuktól. Amikor például olyan fogalmakkal találkozik vizsgálódásai során, mint a nemzeti lelkiület, nemzetiségi karakter, nemzeti és nemzetiségi karakterológia és futurológia, vagy amikor századunk harmadik negyedének új értelmiség-funkciójával, a nyugati diákmozgalmakkal és az újbaloldal jelenségével szembesül, akkor bizonyos „marxisták” módjára nem ránt elő egy mindig készenlétben álló bornírt ideológiai szemellenzőt, s nem kiált százszázalékosan „forradalmi”, harsány „apage, Satanas!”-t, hanem a társadalomkutató higgadtságával, kimérttségével és módszerességével lefejt tabuszerű fogalmakról és jelenségekről az idealisztikus, utópisztikus és egyéb negatív „kérgeket”, s aztán megnézi, ilyen megtisztított/demisztifikált formájukban mit is kezdhet velük a marxista tudomány s a szocialista közösség.

Marxizmus, marxista tudományosság. E jelenség *konkrét*, kötetünkben megmutatkozó ismérveiről már az eddigiekben is volt szó. Ezekhez — részben összegezeként, részben kiegészítésként — az alábbiakat adhatjuk hozzá.

A marxizmus ötvenes-hatvanas években kezdődő reneszánszának s e reneszánszhoz való gondolkodói viszonyulásnak már-már kritériumává vált, hogyan viszonyul egy-egy társadalomtudományi is-

kola vagy egyéni kutató — az ifjú marxi örökséghez. Gáll nem húz képtelen cezúrát az ifjú és idős Marx munkássága közé, s előbbi szellemiségét nem utalja át egy karikírozott „hegelianus előmarxizmus” tárgykörébe. Ellenkezőleg, bölcséleti reflexióiban termékenyen kamatoztatja — a marxizmus említett reneszánszának képviselőivel, a „nyílt”, „alkotói”, „meleg” és egyéb minősítő jelzővel ellátott új marxista iskolák protagonistáival összhangban — az ifjú Marx korai műveiben kialakított praxis-, alienáció-, forradalom- és szocializmus-koncepciót. Az ember és történelem értelmezésének azon alapvetően új válfaját, amely a korai műveknek a századunk harmadik évtizedében történő felfedezése óta mindmáig a sztalinista dogmatizmus és az etatista-technokrata-bürokratikus „szocializmus” legvehemensebb eszmei ellenfele, s leghatékonyabb ideológiai fegyvere a szocializmust az emberi viszonyok radikális humanizálásaként fölfogó progresszív társadalmi erőknél.

Amikor tehát kötetünkben föl-fölbukkanó vezérmotívumként szembesülünk a nyílt, az alkotó, a citatomániát elvető marxizmus igényével; amikor azt olvassuk, hogy a gyakorlat filozófiája nem lehet „örök igazságok dogmatikus rendszere”, „rossz értelemben vett ideológia”, sem pedig aetikus természetű doktrína; vagy amikor azokat a közismert, de sohasem fölöslegesen hangsúlyozott igazságokat halljuk viszont, hogy a klasszikusok termékenyítő hatását nem a szövegeik kanonizálása közvetíti, s hogy a marxizmus lényegéhez tartozik az emberi tevékenységet megbénító fatalisztikus determinizmus elutasítása, s ebből következően az aktivizmus és a kritikai alapállás, amely egy nyitott rendszerként felfogott gondolati/eszmei örökségre támaszkodva mindenkor a *konkrét* történelmi/emberi szituációhoz igazítja stratégiáját — akkor a marxizmus nemzetközi reneszánszának, a gyakorlati filozófia „ifjú”- és „öreg”-marxi örökséget egybeforrasztó megújulásának termékenyítő hatásával is számolnunk kell. Erről tanúskodik egyébként — közvetlen módon is — a *Tegnap* és *mai önismeret*ben aposztrofált, idézett és nemegyszer továbbgondolt azon társadalomkutatók impozáns névsora is, akiknek munkássága annak idején — jugoszláviai közvetítéssel — lényegesen meghatározta hazai magyar irodalmunk társadalomtudományi közgondolkodását is. (Hogy közülük csak a legismertebbeket említsük: E. Fischer, E. Fromm, D. Riesman, R. Garaudy, M. Horkheimer, Adorno, Lefèbvre, Sartre, Gramsci, Lukács, E. Bloch, K. Korsch, K. Mannheim, A. Schaff, Heller Ágnes, L. Kollakowsky, L. Althusser, T. Parsons, C. W. Mills, K. Kosik . . .)

(6) *Aktuális jelentés, korszerű „üzenet”*. — Az eddigiek során jobbra a „hogyan” és „miként” kérdéseit vizsgáltuk, s a „mit” részletesebben csak a módszer és a tematika kapcsán érintettük. Be-fejezésül most erről — a könyv jelentéstartalmáról, eszmei-etikai „üzenetéről” — szólunk, a teljesség igénye nélkül, fragmentárisan.

A *nemzeti-nemzetiségi* problematikához való viszonyulással kapcsolatban a már jelzettekén túlmenően számunkra a következő főbb tételek és vonatkozások képezik a kötet vitális értékeit.

Szerzőnk a szocialista nemzetiség-fogalmat a szocialista nemzet-fogalom *mellérendelt* párjaként kezeli, vagyis a nemzetiség jelenét és jövőjét mindenkor a nemzetével méri.

A nacionális problematikát ugyanakkor sohasem választja el a szociálistól, politikaitól és internacionálistól. Hitvallásként jelölhetjük meg a megállapítást: „...ethosza az itteni magyarság haladó képviselőit egyidejűleg kötelezte el mind saját népcsoportjuk létérdekeinek védelmére, mind az egész ország demokratikus, szocialista erőinek oldalán az egyetemes emberi haladás szolgálatára. Ez az ethosz — a szocialista humánus szerint — nem ismer ellentétet a nemzeti-nemzetiségi törekvések és a nemzetközi feladatok között. Ellenkezőleg, azt sugallja, hogy a kettő nem csupán elválaszthatatlan egymástól, hanem kizárólag a maguk szerves, megbont-hatatlan összefüggésében valósíthatók meg. A mai reáliák között ez a felismerés azt igényli, hogy teljes erőbevetéssel munkálkodjunk az egész ország forradalmi átalakításán, a román nemzet és az együtt élő nemzetiségek barátságának megszilárdításán, mert csak ebben a hazafias-internacionalista egységben képviselhetjük valóban hatékonyan az itteni magyarság ügyét...”

Szerzőnk nemzetiségi szemlélete, közelebbről meghatározva, egyrészt a Méliusz József-i *kritikai* magyarságtudattal rokon (amelynek szép kifejtését annak idején a mi irodalmi közvéleményünk is megismerhette az emlékezetes Sinkó-tanulmányban), másrészt pedig a méliuszi hagyomány aktív továbbítója ez a szemlélet olyan értelemben is, hogy nemzetiségi realizmusa „a tények tiszteletéből merít, de eszmények felé tájékozódik”.

Gáll Ernő önismeretvizsgálata ilyen értelemben a pozitív erdélyi örökség őáltala jellemzett *egészével is rokon*: „Az önismeret legjobb erdélyi hagyományai egybeesnek egyrészt a tudományos megismerés fejlesztésével, másrészt a maradi-nacionalista előítéletek felszámolására irányuló erőfeszítések örökségével, amelyben demokratizmus és realizmus szinte elválaszthatatlan egymástól. E tradíció leg-

kiválóbb letéteményesei azt vallották, hogy csak a hibák és a bűnök feltárása, a hamis illúziók, az öntömjénező értékelések elutasítása segíti elő a nép javát, a közállapotok korszerűsítését. Az önismeret követelménye legtöbb esetben a modernség jegyében lépett fel — az adott kor feltételei között.”

Az önismeret tudományos jellege és korszerűsége tekintetében szerzőnk kiemelkedő példája az a Fábry Zoltán is, aki az elvidé-
kiesedés ellenszeréül „a világ hullámhosszára” állította be magyarságát...

A nemzeti-nemzetiségi múlttal, jelennel és jövővel való tartós és rendszeres foglalkozás szorgalmazásának szerzőnknel is az a realizisztikus prognózis ad történelmi távlatot, hogy a „jövő »planetáris emberek« nem valamilyen jellegtelen, anacionális szabványtermék lesz, hanem (...) a nagyvilág számára nyitott s ugyanakkor valamely kisközösséghez szervesen kötött — e tekintetben is harmonikus, sokoldalú — lény.”

Értelmiség-szociológiai szempontból a könyv egyetemes értékű tanulságaként az alábbiakat emelnénk ki.

Gáll a lenini értelmiség-meghatározás teljes respektálása mellett rámutat arra, hogy az a századelő valóságához tapadt. Értelmiség-szociológiai vizsgálatait ő inkább az újabb, a század műszaki-tudományos forradalmával összefüggő értelmiségi létvalósághoz igazítja, elméletileg pedig e valóságot zseniálisan anticipáló. Gramsci-féle szemlélethez közelíti: „A szokványos marxista értelmezésekhez viszonyítva, amelyek vagy az »ingadozó« középrétegekbe sorolták, vagy egyértelműen az uralkodó osztályok függelékének tekintették az értelmiséget, s legjobb esetben honorálták, ha élenjáró tagjai leszakadtak a kiváltságosok kasztjáról, hogy az elnyomottakhoz csatlakozzanak, Gramsci kiszélesíti a kategóriát (ideológusok, kutatók, gazdasági, politikai és kulturális szervezők, műszakiak stb.) s — egész koncepciójának megfelelően — elismerve viszonylagos autonómiáját, aktív szerepét hangsúlyozza.” E szerep újszerűségét a századelőihez viszonyítva szerzőnk abban jelöli meg, hogy mivel a tudomány mint közvetlen termelőerő döntő fontosságú emberi tevékenységgé vált, miközben a közoktatás is az egyik legátfogóbb társadalmi intézménnyé fejlődött s a „kultur-ipar” hatósugara is rendkívül kiszélesedett az elmúlt fél század során, „a munkástömegek s az értelmiségi tömegek szövetségében korunk történelemalakító haladó ereje születik meg”, minek folytán az értelmiség és a munkásság viszonya osztársadalmi méretekben már nem szorítható be

a kispolgárság és proletariátus viszonyának sok tekintetben túlhaladt hagyományos értelmezésébe.

Az értelmiségyszociológiai reflexiók sorában fontos helyet kaptak a nyugati diákmozgalmakkal kapcsolatosak is. Gáll nyomatékosítja, hogy a hatvanas évek végén tetőző, majd apály-tendenciát mutató mozgalmak jelszavainak, célkitűzéseinek megfogalmazásai gyakran zavarosak és tévesek, a harci eszközök pedig sok esetben anarchikusak voltak, azonban a tiltakozást kiváltó jelenségek és problémák reálisságához nem fért kétség: „kétségbevonhatatlan, hogy a diákok kontesztációja számottevő megnyilvánulása volt annak a harcnak, amely az utóbbi években az emberellenes társadalmi viszonyok, a megkövesedett struktúrák ellen irányult. Egy válságba jutott életforma és az elidegenedett intézmények ellen lázadva, az egyetemi ifjúság a valóban emberhez méltó élet eszményeit, az egyén valóban szabad érvényesülésének útját kereste: *A kondicionáltsággal szemben az erkölcsi felelősséget hangoztatta, a mindenható pénz egoizmusával, a fogyasztói társadalom eszménytelenségével a művészetet és az életörömet helyezte szembe, az egydimenzionalitást pedig az emberi teljességben akarta feloldani.*” (Kiem. G. E.) — Gáll hangsúlyozza, hogy a lázongó diákság jó része a harcban szerzett tapasztalatai alapján is felismerte, hogy egy igazságosabb társadalom ideálját csak a munkássággal szövetségben valósíthatja meg, a munkásmozgalom stratégiája tekintetében pedig célravezetőnek minősíti, hogy a leninizmust alkotóan alkalmazó forradalmárok „felismerik, hogy viszonyukat a diákmozgalomhoz annak a lenini koncepciónak a jegyében kell alakítaniuk, amely 1905 után szorgalmazta az együttműködést az eszerekkel anélkül, hogy feladta volna nézeteik szigorú bírálatát. Együttműködés és bírálat, a diákmozgalmak szerepének elismerése és a velük folytatott dialógus — íme, az új forradalmi erő artikulációját biztosító korszerű és célravezető magatartás.”

Végezetül, szerzőnk azon értelmiség-ideáljára hívnánk fel a figyelmet, amelyet ő a kelet-európai nemzetiségi értelmiség típusához fűz, de amely számunkra egyetemes nemzetiségi érvényel is bír: „...»Az embert értelmiségivé az alkotás vállalása teszi.« E nézetben az értelmiségi funkció már nem azonosul gépiesen valamely társadalmi csoport érdekeinek kiszolgálásával; az értelmiségi lét sem az iskolázottság pusztá következménye. Döntő mértékben *magatartásról* van ugyanis szó — és nem utolsósorban etikumról. (...) A »lemaradottság önkínzó tudatából« erőt merítő tudósok és írók eti-

kuma ez, a »hasznos tudományművelés«, a hamisíthatatlan alkotó magatartás, emberi haladás jegyében.”

Legvégül, az *etikai tárgykör* legvitálisabb tartalmi elemeit még csak fragmentárisan sem ismertethetjük; ez egy külön ismertetőt igényelne — és érdemelne! —, s mi máris túlfeszítettük a recenziók szokásos keretét. Ezért csak azt szögeznénk le, hogy Gáll antropológiai/etikai reflexióit az első sortól az utolsóig az a szenvedélyesen vállalt fölismerés hatja át, hogy a korszerű élet etikai dimenzió nélkül — kétségbeejtően silány „materializmusra” és technokratikus funkcionalizmusra szűkül. Ettől az erőteljes etikai/humánus igénytől azonban — legkifejezettebben a Fábry-esszé tanúságaként — semmi sem áll távolabb a kódex-szabályokba merevülő normatív moralizmustól! Egy dinamikus és *tevékeny* erkölcsiségről van itt szó, amely az *elkötelezettség* — durván szólva — antisztalinista hitvallásában kap legvilágosabb megfogalmazást: „Elkötelezettség és fanatizmus — tanú rá a történelem — nem mindig választható el egymástól. Nincs közöttük átléphetetlen kínai fal. Az a fajta következetesség az elkötelezettségben, amely szemet huny a változó világ reáliái fölött, vagy nem vesz tudomást eszmény és valóság között támadt ellentmondásokról, nem képvisel erkölcsi értéket. Az a »következetlenség« viszont, amely számol az élet módosult követelményeivel és — ennek megfelelően — úgy árnyalja, alakítja az elkötelezett ember magatartását meg cselekvését, hogy végső fokon következetes maradhat a változatlanul érvényes célhoz, nem csupán hatékonyságában, hanem humánusában is fölülmúlja a bornírtan kötött orientációt. Abszolutizált elkötelezettség, fanatizmus, dogmatizmus és a más nézetekkel szemben tanúsított barbár türelmetlenség — egy töről fakad. Amikor elhatároljuk magunkat tőlük, nyilván nem a konfornistákat, Riesman közöttünk is járó »kívülről irányított emberei«-t, a véleményüket fölötteseik elvárásaihoz igazító karrieristákat, e mai »szellemi condottiere«-ket akarjuk példaképnek felmutatni. Dicséretünk annak a közéleti embernek, annak az elkötelezett alkotónak szól, aki a világ sokrétűségének, bonyolultságának ismeretében tudja, hogy senki sem monopolizálhatja az igazságot és tisztában van azzal, hogy a megismerés útja a viszonylagos igazságokon át vezet. Eszményünk az az elkötelezett ember, aki megmerevedett magatartásában és fetiszizált nézeteivel nem válik anakronisztikussá. Aki kész a párbeszédre, és nemcsak tanítani, hanem tanulni is képes. Akiben van erő az önellenőrzésre és a szüntelen cselekvés lendületében végrehajtott önkiigazításra.”

A *Tegnapi és a mai önismeret* szerzője — nemcsak a remek önéletrajzi vallomás, de az egész kötet tanúságaként is — ezt az etikai platformot vívta ki magának az elveszített alkotó-évtized után, s azóta *erről* a platformról vívja tudományos csatáit a tegnapi és mai önismeretért. Arccal egy értelmesebb, emberibb, etikusabb jövőnek.